

Önermedeki Zât – Unvân (Vasıf) Ayrımının Bilgi Açısından Önemi

Necmi Derin*

The Importance of the Distinction between Zât and ‘Unwân in Propositions from the Aspect of Knowledge

The Mashshai (peripatetic) philosophy tradition divides the sciences according to their subjects and aims. When looked at from this aspect, the subject matter of logic becomes the secondary intelligible meanings, based on the first intelligible meanings, as a means of arriving at the unknown from the known. The aim of this is, when the rules are applied, to protect human thought from error. This perspective is carefully reflected in the sections of logic, i.e., *tasawwûr* (conception) and *tasdiq* (assent). This article deals with this reflection in the section of *tasdiqât* in particular in connection with ‘*aqd al-haml*’ (confirmation of the predication), ‘*aqd al-wadh*’ (confirmation of the subject), *zât al-mawdhû*’ (substance of the subject) and ‘*unwân al-mawdhû*’ (predicate of the subject). While the concepts of *zât al-mawdhû*’ and ‘*unwân al-mawdhû*’ are related to the subject of logic, those of ‘*aqd al-haml*’ and ‘*aqd al-wadh*’ are related to the aim of logic. This is so because, when working from the known to the unknown, the aim is to widen the area of knowledge without falling into error. When the quoted concepts are correlated to the subjects of existence and nature in the Mashshai tradition, they come into a state that can be understood as meaningful and, at the same time, gain new meanings from the aspect of philosophical thought. Accordingly, it presents an opportunity for evaluating the proposition of ‘*aqd al-wadh*’ as an analytic proposition and that of ‘*aqd al-haml*’ as a synthetic one. This article, while trying to explain the basic concepts of *zât al-mawdhû*’, ‘*unwân al-mawdhû*’, ‘*aqd al-wadh*’ and ‘*aqd al-haml*’, on which the Mashshai understanding of proposition was based, it also demonstrates, from those concepts, that the separation between analytic and synthetic can be interpreted in relation to this understanding.

Key words: *zât al-mawdhû*’, ‘*unwân al-mawdhû*’, ‘*aqd al-haml*’, ‘*aqd al-wadh*’, essential-accidental, existence-quiddity.

İslâm filozofları, varlık–bilgi–değer alanlarını kapsayan sistemlerini bilginin kesinliğine yönelik inanç üzerine inşa ederler. Bilgideki kesinliğe olan inanç,

---

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

onların yöntem olarak benimsedikleri mantık anlayışından ileri gelir. Klasik mantık, doğruluğu kesin olan bilgilerden hareketle, bilinmeyen bilgileri kesin bir şekilde elde etmeye odaklanan bir yöntemdir. Bilinen bilgiler ya tasavvur ya da tasdik formundadır. Aynı şekilde bilinmeyen ve bilinmesi talep edilen bilgiler de tasavvur ve tasdik şeklindedir.

Tasdik şeklinde olan bilgilere ulaşmak, yüklemli (hamliyye) veya şartlı (şartiyye) önermelerden tertip edilen kıyaslarla olduğu gibi, yüklemli önermelerden meydana getirilen kipli (müveccihe) önermelerle de olur. Önermenin kip bakımından belirlenmesi sadece önermeyi nitelemekle kalmaz, aynı zamanda kıyasla elde edilen bilginin kesinliğini de belirler. Önermelerin yüklemli ve kipli olarak ele alınmasının yanında; her iki tür önerme için önemli olan zât-ı mevzû ve unvân-ı mevzû konusudur. Yüklemli önermelerde konunun fertlerine (misdâk/mâsadak) zât-ı mevzû; konunun anlamına (mefhumuna) unvân-ı mevzû/vasf-ı mevzû denir.¹

Önermenin konusunun durumuna göre belirlenen bu nitelikler yüklemli ve kipli önermede önemli özellikler taşımaktadır. Klasik mantık kitaplarında zât-unvân ayrımı daha çok kipli önermelerin hangi gruba girdiğini belirleyebilmenin yanında, önermelerin döndürmeleri ve çelişikleri için ele alınmıştır. Fakat konu, felsefe tarihinin süreç içindeki gelişimi göz önüne alınarak değerlendirildiğinde yeni bilgi veren önerme (sentetik) ile yeni bilgi vermeyen önerme (analitik) bağlamında ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Önermedeki konunun zât-unvân şeklindeki ayrımının anlaşılabilirliği varlık, bilgi ve mantıkla ilgili bazı hususların anlaşılmasına bağlıdır. Önermenin parçaları olan konu, yüklem ve bağdan özellikle konunun varlık açısından taşıdığı anlam hem felsefe hem de mantıkla ilgili bilgilere değinmeyi gerektirmektedir. Önermede konu olan kısmın zât ve mânayı içermesi, varlık-mahiyet düşüncesi

1 Kutbüddin er-Râzî, *Levâmiu'l-esrâr fî şerhi Metâli'l-envâr* (İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1303), s. 129-30; Gelenbevi'nin *Burhân* adlı eserini *Fennü'l-mantık* ismiyle şerheden Abdünnâfi Efendi, zât-ı mevzû vasf-ı mevzû kavramlarını daha farklı ele almaktadır. Ona göre konu, mevzû-i zükri ve mevzû-i zikri diye ikiye ayrılır. Mevzû-i zükri, önermenin konusuna (mahkûmu aleyhine) delâlet eden lafzın mânasıdır. Mevzû-i zikri ise önermenin konusunu dile getiren lafızdır. Mevzû-i zükri, tümel olursa unvân-ı mevzû/vasf-ı mevzû denir. Unvân-ı mevzû olan anlamın içeriğinde olan fertlere ise zât-ı mevzû denir. Örneğin "İnsan hayvandır" önermesinde insan lafzı, mevzû-i zikri olurken; insan lafzının delâlet ettiği anlam mevzû-i zükridir. İnsan anlamı, tümel olması hasebiyle unvân-ı mevzû/vasf-ı mevzû olurken; fertleri olan Ali, Ahmet vb.'ne zât-ı mevzû denir. Zikri veya zükri şeklindeki bir taksimi Abdünnâfi Efendi kelimenin lugavî anlamından hareketle yapmaktadır. Zükri şeklinde ele alındığı zaman kelime, kalpte olan anlamı ifade ederken; zikri şeklinde kullanıldığında dilde kullanıldığı şey ne ise o anlaşılır. Bk. Abdünnâfi İffet Efendi, *Fennü'l-mantık* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1295), II, 17-18.

bağlamında değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Özellikle zât-ı mevzûun, unvân-ı mevzûun tamamı, parçası veya dışında olması mahiyet teorisine ve onun kısımları olan zâtî ve arazî konularına dayanmaktadır. Bunun için mahiyet teorisinin mantık ve konumuzla ilgili olan kısımlarına temas edeceğiz.

Zât-ı mevzû–unvân-ı mevzû konusunun açıklığa kavuşması “akdü’l-vaz” ve “akdü’l-haml” kavramlarının da anlaşılmasını sağlayacaktır. Öyle ki önermenin akdü’l-vaz ve akdü’l-haml şeklinde incelenmesi klasik mantığın yeni bilgi verip vermediği tartışmasında yeni ufuklar açabilecek bir öneme sahiptir. Ayrıca bu ayrım üzerinden önermeyi analitik ve sentetik diye taksim ve tasnif etmek de üzerinde düşünebilecek diğer bir konudur. Belirtilen çerçeveye sınırlandırılacak olan bu çalışma, konu olarak önermedeki zât-ı mevzû–unvân-ı mevzû ayrımını açıklarken bu ayrımın bilgi bakımından önemini ortaya koymayı da amaçlamaktadır.

Yüklemlili Önerme

Düşünce, bir şeyi bir şeyle birleştirme veya bir şeyi bir şeyden ayırma işlemidir. Birleştirilen veya ayrılan cisim veya cisim olmayan, duyuşsal veya mâkul olsun fark etmez; hepsi birbirleriyle birleştirildiğinde veya birbirlerinden ayrıldığında yargı içeren düşünce ortaya çıkmaktadır.² Ortaya çıkan düşünce tasavvur olabileceği gibi tasdik de olabilir. Tasdik bildiren yapıdaki düşünce ifadelerine döküldüğünde “önerme” adını almaktadır. Önermeleri mantıkçılar yüklemlili ve şartlı önerme başlığı altında inceler. Yüklemlili önerme konu, yüklem ve bağ denilen üç parçanın kaynaşması sonucu meydana gelir. Kendisi üzerine hükmedilen (mahkûm aleyh) parçaya “konu (mevzû)”; kendisiyle hükmedilene (mahkûm bih) “yüklem (mahmul)” denir. Konu ile yüklemi birbirine bağlayan da “hükümsel nispet”tir.³

Yüklemlili önermeler, konunun niceliğine göre şahsiyye, mahsûrâ, tabiiyye ve mühmele bölümlerine ayrılır. Eğer yüklemlili önermenin konusu tekil olursa “şahsiyye” veya “mahsûsâ” adını alır. “Zeyd insandır” olumlu şahsiyye, “Zeyd taş değildir” olumsuz şahsiyye önermedir.

Konu tümel ise konunun fertleri hakkında sayı ifade edilip edilmediğine

2 Mübahat Türker Küyel, *Aristoteles ve Fârâbî'nin Varlık ve Düşünce Öğretileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1969), s. 113-14. Klasik mantık eserlerinde düşünce “tertibu umûrin mâlûmetin li't-teeddî ilâ mechûletin” şeklinde tanımlanır. Bk. Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîrü'l-kavâidil-mantikiyye fi şerhiş-Şemsiyye* (İstanbul: y.y. t.y.), s. 9; *Levâmiu'l-esrâr*, s. 10.

3 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 33-34. Önermeyi oluşturan kısımlarla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Mehmet Özturan, “Müteahhirin Dönemi Mantığında Tasavvurat: Ali b. Ömer Kâtibi ve Kutbüddin Râzî Örneği” (doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s. 31-38.

bakılır.⁴ Önermede konunun fertleri hakkında kemmiyyet ifade eden bir lafız varsa bu önermelere “mahsûrâ (belirli)” veya “musavvere” denir.

Mahsûrâ önermelerin dört kısmı vardır. Mahsûrâ önermede hüküm ya konunun fertlerinin tümünü ya da bir kısmını kapsar. Her iki durumun olumlu ve olumsuzluğuyla mahsûrâ önermenin dört kısmı ortaya çıkar: Hüküm, konudaki fertlerin tümünü kapsar ve önerme de olumlu olur ise bu önermenin sûru “tamamı (küll)” ve “tek tek hepsi (küllü vâhidin vâhidin) olur. “Bütün ateşler yakıcıdır” ile “Ateşin tek tek bütün fertleri yakıcıdır” önermesi olumlu mahsûrâ olmaktadır. Olumsuz mahsûrâda ise sûr “hiçbiri” anlamını ifade eden lâ şey veya lâ vâhid olmaktadır. “Hiçbir insan cansız değildir (lâ şey mine'l-insâni bi-cemâdin)” örneği olumsuz mahsûrâdır.⁵ Önermede hüküm konunun fertlerinin bazıları üzerine verilirse ve önerme olumlu ise sûru “bazı ve biri (vâhid)” olmaktadır. Bu tarz mahsûrânın örneği “Bazı canlılar veya canlılardan birisi insandır” önermesidir. Olumsuz ise sûru “hepsi değil (leyse küll)” veya “bazıları değil (leyse ba'z)” ya da “bazı ... olan değil (ba'zu leys)” olmaktadır. “Bazı canlılar insan değildir” olumsuz mahsûrânın örneğidir.⁶

Konunun fertlerinin sayısı hakkında herhangi bir ifade belirtmeyen, tümel veya tikel şeklinde hüküm vermenin uygun olmadığı önermelere “tabiiyye” denir. “Canlı cinstir” ve “İnsan türdür” örneklerinde hüküm insan ve canlının fertlerine verilmemiş bilakis tabiatları üzerine verilmiştir.

Konu hakkında tümel olarak hüküm verilen; fakat başında sûr edatı zikredilmeyen önermelere “mühmele” denir. Mühmele önermelerde, konunun fertleri üzerine hüküm verilir; fakat fertlerin miktarı belirtilmez. “İnsan hüsrandır” ve “İnsan hüsranda değildir” önermelerinde insan fertleri hakkında hüsranda olması ya da olmaması hükmü doğrudur. Bu önermelerde her ne kadar sûr edatı zikredilmese de “bütün”, “bazı” gibi edatları almaya elverişli olduğundan birer mühmeledirler.

Yüklemlerle önerme çeşitlerinden felsefe ve bilimler için muteber olanı, mahsûrâ kısmına giren önermelerdir.⁷ Çünkü ilimlerde itibar edilen önermeler, konunun hem fertleri hem de tabiatları bulunan önermelerdir. Sadece

4 Konunun fertleri hakkında sayı ifade eden lafızlara “sûr” denilir. Sûr kelimesi şehri koruyan surdan alınmadır. Şehri çevreleyen sur içine aldıklarını muhafaza etmekte, içine almadıklarını da dışında bırakmaktadır. Aynı şekilde önermelerdeki sayı ifade eden sûr da içine aldığı fertleri ihata etmektedir.

5 Örnek Türkçe'ye tercüme edildiğinde hem konu hem de yüklem olumsuz olmakta dolayısıyla Arapça'da verilen anlamı tam karşılayamamaktadır; fakat genel olarak bu şekilde kullanıldığı için tercihimizi bu yönde yaptık.

6 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 74-75; *Levâmiu'l-esrâr*, s. 113-15.

7 Şehâbeddin Abdullah b. Hüseyin el-Yezîdî, *Hâşîye alâ Tehzîbi'l-mantık li't-Teftâzânî* (Beyrut: Müessesetü't-târihi'l-Arabî, 2010), s. 284.

tabiatları bulunan, fertleri bulunmayan tabii önermelerle tabiatı dikkate almayıp sadece tekil üzerine hüküm verilen şahsiyye önermelerle burhanî bilgi elde edilemez.⁸ Mahsûrâ tarzı önermeler hem varlık hem de bilgi açısından fayda sağlamaktadır. Bireyleri içermesi açısından hâricî varlığa dair bilgi vermekte; tabiatı dikkate almasıyla da tümele dair bilgi vererek burhanî/kesin bilginin gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır.

Mühmel önerme, tikel önerme hükmünde olduğundan çok dikkate alınmaz. Zira mühmel ile tikel birbirini gerektiren şeylerdir. Yani mühmel önerme hakkında doğru olan, tikel hakkında da doğru olmaktadır. Bilimlerin aradığı tümelikten yoksun olduğundan, mühmel önermelere de itibar edilmez. Dolayısıyla felsefe ve bilimler için geçerli olan mahsûrâ önermedir; mahsûrâ önermede de konu bakımından dikkate alınan fertlerdir. Yüklemde ise dikkate alınan anlamdır, fertlere itibar edilmez.⁹ Mahsûrâ önermedeki konu ve yüklemle ilgili zikredilen fert-anlam ilişkisi varlığa dair bilgilerimizi belirlediğinden konuyu biraz daha açmamız gerekmektedir.

Önermedeki Konunun Zât ve Urvânına Göre Keyfiyeti

Yüklemlili önermenin bilgi açısından değeri, konu ile yüklem arasındaki ilişkiye göre belli olur. Örneğin “Her insan canlıdır” önermesinde konu olan insanın hakikati/mânası ile insanın fertleri olmak üzere iki husus vardır. İnsan kavramı tümel olma haysiyetiyle hem Ali, Ahmet, Fatma, Ayşe vb. gibi fertleri hem de mahiyeti olan “hayvan-ı nâtık” anlamını ifade eder. Konu ile yüklem arasındaki ilişki, konunun fertlerine yüklemdeki mânanın hamledilmesi/yüklenmesi şeklinde olmaktadır. Yani konuda fertler esas alınırken yüklemde mâna esas alınır. Dolayısıyla her insan canlıdır önermesinin açılımı, insanın fertleri olan Ali, Ahmet, Ayşe, John, Martin ve benzerlerinin canlı olduğu anlamına gelir. Aksi takdirde yüklem, konunun mânası üzerine yüklendiği varsayılırsa önerme “Düşünen canlı canlıdır” anlamına gelir; bu durumda konu ve yüklem yakın anlamlı iki kelime olur ki önermeyi meydana getirecek bir haml veya yüklem söz konusu olmaz, olsa da bir mâna ifade etmediği için faydasız veya totolojik olur.

Bu durum, önermedeki konunun sadece tekil fertlerden oluştuğu anlamına gelmez. Zira klasik mantık, sadece bireyleri esas alan nominalist varlık anlayışına dayalı empirik yöntemden bu yönüyle tamamen ayrılmaktadır. Nominalist yaklaşım tümeli lafızdan ibaret kabul edip gerçekliğini reddettiği için tekileri

8 İbn Ebû'l-Hadid, *Şerhu Âyâtî'l-beyyinât*, haz. Muhtâr Cebli (Beyrut: Dâru Sâdir, 1996), s. 132-34; Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 70-75.

9 Abdünnâfi, *Fennü'l-mantık*, II, 21.

esas alan önermelere değer vermektedir.¹⁰ Diğer bir anlatımla önermede sadece zât-ı mevzûu esas almaktadır. Unvân-ı mevzûu kabul etmediği için varlığın duyu dışı olan tümel tarafı yani metafizik ihmal edilmekte, elde edilen bilgi tümeli dikkate almayan duyu dünyasıyla sınırlı kalmaktadır. Böyle bir yönleme göre sadece fertler hakkında bilgi sahibi olunmakta ama mahiyeti veya tümelliği hakkında bir şey ifade edilememektedir. Duyu dünyasına dair yeni mâlûmatlar kazanarak bilgi alanı genişlemesine rağmen, kaplam göz ardı edildiği için elde edilen bilgi tatmin etmekten ve insanı yetkinleştirmekten uzak olmaktadır. Bu yaklaşım tarzına karşıt olarak klasik mantık, önermede bireyi ve tabiatı içerecek bir teori çerçevesinde bilgi alanını inşa etmektedir. Buna göre yüklemli önermede konuya yapılan her haml veya yüklem ya o konunun fertlerine ya da konunun mânasına yapılır. Dolayısıyla önermenin tümel olan konusu kendi içinde fert ve mâna olmak üzere iki kısmı içermektedir.¹¹

Konu ve yükleme dair verilen bilgileri şu şekilde ifade edebiliriz:

“İnsan	canlıdır”
I. Anlamı: Fertler (zât-ı mevzû)	I. Anlamı: Mâna
II. Anlamı: Mâna (unvân-ı mevzû)	II. Anlamı: Fertler (bu at, bu insan vb.)

Verilen bilgileri epistemolojik olarak yorumlamak gerekirse tümel kavramlar önermede konu veya yüklem olmaktadır. Konudaki tümel kavramın birinci cevher alınması, öncelikli bir durum olmakla birlikte, ikinci cevher yani tür veya cins şeklinde kullanılması da mümkündür. Yani önermelerde konu olarak alınan tümel kavram, varlık olarak birinci derecede fertleri, ikinci

10 Teo Grünberg, *Felsefe ve Felsefî Mantık Yazıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), s. 80, 87. Nominalist anlayışı bilgi teorisine yansıtanlardan biri de John Stuart Mill'dir. Ona göre önerme yeni bilgi verip vermemesine göre “sözel” ve “gerçek” diye ikiye ayrılır. Klasik mantığın tüm önermeleri yeni bilgi vermediği için sözel önermedir. Gerçek önermenin beş olgu (varlık, yerin düzeni, zamanın düzeni, neden, benzerlik) ya da fenomeni ifade etmesi gerekir. Kısaca önerme tecrübe yoluyla elde edilmelidir. Elde edilen önermenin tümel-tikel şeklinde sınıflandırılması da tecrübeye dayalı olarak yapılır. Buna göre tümel önerme, tikel önermelerin toplamından ibarettir. Daha detaylı bilgi için bk. Nazım Hasırcı, “John Stuart Mill'e Göre Sözel ve Gerçek Önerme”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (2005): 176-81. Nominalizm-tümel konusuna dair bilgiler için bk. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), s. 143-46, 155-57.

11 Önermedeki konunun zât ve unvân şeklindeki ayrımının, felsefe tarihi boyunca görülen varlık-oluş, akıl-duyu zıtlıklarını da aşmaya çalışan bir özelliği bulunmaktadır. Önermede zât-ı mevzû ile kastedilen fertler duyu dünyasındaki oluşu ifade ederken; unvân-ı mevzû ile de tümel yani mahiyet ifade edilmektedir. Fertler tikel olmaları haysiyetiyle duyu tarafından idrak edilirken, tümel mâkul olması dolayısıyla aklın bilgisiyyle kavranmaktadır. Akıl bilgisi ile duyu bilgisi ayrımına dair bilgiler için bk. İbn Rüşd, *Telhîsu Kitâbî'n-Nefs*, çev. Atilla Arkan (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), s. 101.

derecede tür ve cinsi kapsamaktadır. Tümel kavramın yüklem olması ise kategorilerden birinin cevhere yüklenmesi şeklinde cereyan etmektedir. Buna göre cevher kategorisi, özellikle birinci cevherler hiçbir şekilde yüklem olarak kullanılamaz.¹²

Yüklemlerle önermelerde konunun fertlerine “zât-ı mevzû” denirken konunun anlamına (mefhumuna) “unvân-ı mevzû” veya “vasf-ı mevzû” dendiğini yukarıda belirtmiştik. Önermenin zât-ı mevzûu birinci cevher; unvân-ı mevzûu ise ikinci cevher (tür anlamıyla) olmaktadır.

Meselâ “insan” lafzının zât-ı mevzûunu Ali, Ahmet, Hasan vb. oluşturur. İnsan lafzının hakikati/mânası olan “düşünen canlı (hayvan-ı nâtik)” ise unvân-ı mevzû/vasf-ı mevzû olmaktadır. Bir önermenin anlamlı olması, diğer bir deyişle bilgi veren bir önerme olabilmesi, yüklemdeki mânayı konudaki fertlere yani zât-ı mevzûa tasdik etmekle mümkündür. Fakat insan bilmediği her konuda fertleri gözeterek bilgi elde etmez. Bazen fertlerini tam olarak bilmediği hususlarda da bilgi edinmek veya bilgi vermek zorundadır. Meselâ kitap kavramı ele alındığında, kitabın fertleri meçhul olmakla birlikte, hatta içeriği de tam olarak bilinmediği halde kitabın unvanı ile kitap hakkında bilgi elde edilir.¹³ Özellikle adem, madum, şahmeran, pegasus, anka, Kafdağı vb. aynı varlıkta bulunmayan hususlar hakkında önerme kurabilmek, unvân-ı mevzû ile mümkün olmaktadır. Zira bu kavramların fertleri bulunmadığından yüklem zât-ı mevzûya değil, unvâna yapılmaktadır. Dolayısıyla mantık bu tarz önermeleri de bilgi veren anlamlı önerme olarak inceler. Bunun için de önermedeki yüklem, konunun vasfı üzerine yapılır.

Bu örnekleri günümüzde var olan kurumlara da teşmil edebiliriz. Örneğin üniversite, fakülte, lise, ilkokul vb. eğitim kurumları ile diğer idarî kurumlar, içinde barındırdığı fertleriyle bir bütün olarak ele alınabileceği gibi, fertleri tam bilinmeden mânası ve mahiyeti üzerinden de bilgi alınabilir.¹⁴ Aynı şekilde çok popüler olan takım sporlarıyla ilgili de örnek verebiliriz. Kulüplerle ilgili haber ve bilgi gündeme geldiğinde Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş vb. hangileri kastedildiği bilinmediği halde, yani kulübün fertleri göz önüne alınmadan da yargılarda bulunulabilmektedir. Bu tür yargılar zât-ı mevzû ile değil, unvân-ı mevzûyla olabilmektedir. Bütün bu durumları dikkate aldığımızda önermede zât-ı mevzû üzerine hüküm verilerek bilgi elde edildiği gibi, unvân-ı mevzû

12 Aristo, *Organon I: Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1963), s. 120; İbn Rüşd, *Telhişu Mâ Ba'de't-tabia: Metafizik Şerhi*, çev. Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), s. 32.

13 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 69.

14 Burada fertle kastedilen hukuk, iletişim, ilâhiyat, tıp vb. gibi fakülteler ile Haydarpaşa Lisesi, Vefa Lisesi, Üsküdar İmam Hatip Lisesi vb. gibi farklı okullardır.

üzerine de hüküm verilerek bilgiye ulaşılabildiği anlaşılmaktadır.¹⁵

Mantıkçılar, önermede zât-ı mevzû ile unvân-ı mevzû arasındaki farkı belirledikten sonra bu ikisi arasındaki ilişkinin keyfiyetini incelemeye geçerler. Onlara göre zât-ı mevzû ile unvân-ı mevzû arasında üç çeşit ilişki vardır:

1. Unvân-ı mevzû bazen zât-ı mevzûun aynısı olur. Örneğin “Bütün insanlar ölümlüdür” önermesinde insanın mahiyeti olan “hayvan-ı nâtık” unvân-ı mevzû olmakta, zât-ı mevzû da insanın fertleri olan Ali, Ahmet vb. olmaktadır. Unvân-ı mevzû ile zât-ı mevzû aynıdır.¹⁶ Çünkü Ali, Ahmet vb.’nin mahiyeti ile unvân-ı mevzûun mahiyeti “düşünen canlı” ortaktır.¹⁷

2. Unvân-ı mevzû bazen zât-ı mevzûun parçası olur. Örneğin “Bütün canlılar hislidir”de konunun fertleri Ali, Ahmet, şu at, şu koyun gibi farklı türlerin fertleridir. Canlılık (hayvan) önermenin unvân-ı mevzû olmakla birlikte, aynı zamanda zât-ı mevzûunun da parçasıdır.¹⁸ Çünkü canlılık Ali, Ahmet, şu at gibi fertlerin mahiyetlerinin bir kısmına ortak olduğu için onun parçasıdır.

15 Verilen bilgileri güncel konularla ilintilendirerek ele aldığımızda meselenin önemi daha açık hale gelmektedir. Örneğin 2013 Türkiye’si, yeni bir anayasa hazırlığı, lisans öncesi eğitim-öğretimde reform ve mesleğimiz itibarıyla bizi de yakından ilgilendiren yeni YÖK Kanunu gibi konuları tartışmaktadır. Özellikle YÖK üzerinden meselelere baktığımızda zât ve unvân ayırımına dikkat etmeden tartışmaların yapıldığını görmekteyiz. Üniversite kavramını kullandığımızda genel itibarıyla zât-ı mevzû olarak ulusal (Dicle, İstanbul 29 Mayıs, Sabancı, Bilkent, Hakkari) ve uluslararası (Harvard, Stanford, Oxford, Ezher) devlet/vakıf üniversiteleri anlaşılmaktadır. Fakat aynı kavramın unvânı ile ne kastedildiği belli değildir. Mesele üzerine kafa yoran çoğunluk zât-ı mevzûu esas alarak fikir beyan etmektedir. Halbuki zât-ı mevzû tekili ifade etmekte olup tümeli kuşatan bir konuda değildir. Üniversite kavramının unvân-ı mevzûu belirlenmeden onun arazları diyebileceğimiz denetim ve finansman gibi şartları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bir kavramın kurucu öğeleri olan zâtileri ihmal/imhal edilerek arazları üzerinden bir eğitim varlığı inşa etmenin çok sağlıklı bir sonuç vermediği açıktır. Bu hususları sağlıklı bir yapıya kavuşturmak için öncelikle unvânlarının ne olduğunu net olarak ortaya koymak gerekir. Zira kavramın unvânını değil de zâtilerini esas alarak meseleler ele alınırsa her bir üniversite yapılanması, tarihi, coğrafyası ile diğerlerinden farklılaştığından statik bir yükseköğretim modeli ortaya çıkar. O yüzden fertleri içine alan unvân üzerinden fikir üretmek evrensel modelin ortaya konulması için olmazsa olmaz şarttır. Bir kavramın unvânını belirlemek için ise mahiyetin kavranması gerekir. Bu örneği mahiyet-varlık bağlamında değerlendirdiğimiz açıktır. Bu açıdan baktığımızda varlık, mahiyete dahil değil, ona ârız olandır. Varlık kazanmış fertler mahiyete zâit olarak beş tümelden ilinti (araz-ı âm) kısmına girer. Mahiyeti yani tümeli dikkate almadan değişmeyen, sabit bir kurum inşa etmek mümkün değildir. Çünkü fertler kevn-fesad âleminin kurallarına bağlı iken, mahiyetler mâkul âleme ait olup değişmeden uzaktırlar.

16 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 68.

17 İnsan kavramının, fertleri olan Ali, Ahmet vb. ile ortak olması şöyledir: İnsan, düşünen canlıdır (hayvan-ı nâtık); Ali, Ahmet vb. ise şahsiyet kazanmış düşünen canlıdır (hayvan-ı nâtık meâ't-teşahhus).

18 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 69; Yezîdî, *Hâşiye*, s. 284.

3. Unvân-ı mevzû bazen de zât-ı mevzûun dışında olur. “Bütün yürüyenler canlıdır” önermesinde konunun (yürüyenlerin) fertleri Ali, Ahmet, şu kedi, şu at, şu koyun vb. zât-ı mevzûdur.¹⁹ Bu fertlerin mahiyetleri ile unvân-ı mevzû olan yürümenin mânası ayrı ayrıdır. Yani yürüme, ne tür gibi fertlerin mahiyetinin aynısı ne de cins ve fasıl gibi mahiyetlerinin bir parçasıdır. Bu sebepten dolayı unvân-ı mevzû, zât-ı mevzûun dışındadır.

Zât-ı mevzû ile unvân-ı mevzû arasında var olan bu üç tarz ilişki, Meşşâî felsefenin mahiyet anlayışı ile bunun mantığa yansımaları olan ve *İsâgûcî*'de incelenen zâtî–arazî konularına dayanmaktadır.

Zâtî–Arazî Olması Bakımından Tümel Kavram

Meşşâî felsefeye göre tikeller hakkında bilgi, mahiyet teorisiyle elde edilir. Bu teoriye göre her bir tikel, ait olduğu türe dahil edilerek ona akli bir varlık yüklenir.²⁰ Tikellere dayanan tümel anlayışı ifade eden mantikî mahiyet teorisi, aynı zamanda bilginin temellendirilmesini de mümkün kılmaktadır. Çünkü varlıklara dair bilginin sürekliliğini sağlayan, bu mahiyet anlayışı olmaktadır.²¹ Meşşâî metafiziğe göre mahiyet, varlıkla veya yoklukla sınırlanmasını dikkate almaksızın ya da bu iki itibarı dikkate alınmadan, muhakkaka mahiyet, mücerret mahiyet ve mutlak mahiyet diye üçe ayrılır.²²

Mahiyetin mantıkta ele alınması, mücerret mahiyet sebebiyledir. Unvân-ı mevzû ile zât-ı mevzû arasındaki ilişki, beş tümel konusunda incelenen tümel-tikelle dolayısıyla mücerret mahiyetle irtibatlı bir konudur. Meselâ mücerret mahiyet seviyesinde insan mahiyetine zâtîlik, tümellik, arazîlik gibi şeyler ilişmektedir. Mücerret mahiyete ilişkin bu hususları anlamak için bunların tanımına kısaca değinmek gerekir.

Bir mânaya gelen her bir lafız eğer tek bir ferde değil de çokluğa söylenirse ona tümel/küllî denir.²³ Yani mânanın kendi şahsında diğer fertlerin

19 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 69

20 Ömer Türker, *İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), s. 171-72.

21 Nasîrüddin-i Tûsî, *Şerhu'l-İşârât*, haz. Süleyman Dünya (Beyrut: Müessesetü'n Nu'mân, 1993), III, 9; Kutbüddin er-Râzî, *Muhâkemât beyne'l-İmâm ve'l-Nâsir* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1299), s. 282.

22 İbn Sînâ, *Kitâbü'l-Şifa: Mantığa Giriş, Medhal*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), s. 58-64; Tehânevî, *Keşşâfü'l-İstîlâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, nşr. Refik el-Acem (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), IV, 102-6; Ömer Türker, “Seyyid Şerif Cürcânî'nin Tevil Anlayışı” (doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 39-48.

23 İbn Sînâ, *Şifa-Medhal*, s. 20; Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 26; Nasîrüddin-i Tûsî, *Esâsü'l-İktibâs*, haz. Hasan Şâfi-Muhammed Saîd Cemâleddin (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ lî'sekâfe, 1988), s. 41.

ortaklığına engel bulunmuyorsa lafız tümel olur.²⁴ Tümel olan lafız, nefsu'l-emirde fertlerine nispetle ya bu fertlerin mahiyetinin aynısı ya o mahiyete dahil bir parça veya o mahiyetten hariç olur.²⁵ Mahiyete dahil olanlara zâtî, hariç olanlara ise arazî denir.²⁶

Mahiyete dahil olan zâtî ya mahiyetin aynısı ya da onun bir parçasıdır. Mahiyetin aynısı olan tümel, içine aldığı fertlerinin yani cüzilerinin aynısı olan demektir ki bu tümele “tür (nev)” adı verilir. Meselâ tür olan insan ile bu tümelin fertleri olan Ali, Ahmet vb. mahiyet bakımından aynıdır.

Mahiyetin parçası olan tümel, mahiyetin cinsi veya faslıdır.²⁷ Müşterek parçanın tamamı, mahiyeti bakımından başka tür ile ya ortaktır ya da değildir. Meselâ canlı (hayvan), insan ve at türleri arasında müşterek parçanın tamamıdır. İnsanın mahiyeti “düşünen canlı (hayvan-ı nâtık)”, atın mahiyeti ise “kişneyen canlı”dır (hayvanüs-sâhil). İkisinin müşterek olduğu canlılıktır (hayvan); canlılıktan başka aralarında ortak oldukları bir husus yoktur. Sadece canlılık ya da canlılığın bir parçası ortak yönleridir. Yani cevher, büyüyen cisim (cism-i nâmî), iradesiyle hareket eden his sahibi gibi şeyler canlılığın parçasıdır. Müşterekliğin tamamı, müşterek parçanın parçalarını da kapsamalıdır. Canlı kelimesi, cevher, büyüyen cisim, iradesiyle hareket eden his sahibi olmanın tamamını kapsar. Dolayısıyla insan ve at kavramlarının müşterek olduğu canlılıktır (hayvan). Canlı kelimesi, insan ile at mahiyetlerinin ortak parçasıdır.²⁸

Tümelin kısımlarından üçüncüsü, mahiyetten hariç olur. Bu ise mahiyetten ayrılması ya imkânsız veya mümkün şeklinde ikiye ayrılır. Birincisine “araz-ı lâzım” denilir. Üç sayısı için tek olmak onun mahiyetinin zâtî bir özelliği değildir ama ne zaman üç düşünülürse onun tek olması da akla gelir. Bu tarz tümelere, araz-ı lâzım denir. Diğeri ise “araz-ı mufârik”tır. “İnsan için bilfiil

24 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 30; Nasîrüddîn-i Tûsî, *Esâsü'l-iktibâs*, s. 43.

25 İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu âyâtî'l-beyyînât*, s. 94-98; Yezîdî, *Hâşiye*, s. 36.

26 İbn Sînâ, *Kitâbü'n-Necât*, haz. Mâcîd Fahrî (Beyrut: Dârü'l-âfâkî'l-cedîde, 1985), s. 46; Nasîrüddîn-i Tûsî, *Esâsü'l-iktibâs*, s. 47; Kutbüddin er-Râzî, *Levâmiu'l-esrâr*, s. 19; Rızâ Muzaffer, *Mantık* (Beyrut: Dârü't-Teârûf, 1980), s. 49; Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1970), II, 62-63; Abdülkuddus Bingöl, *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1993), s. 28-29. Tümel bir kavramın zâtî ve ârizî diye nitelendirilmesi mutlak anlamda değil, izafet yoluyla. Yani tümel bir kavramın, bir konuya yüklem olmasındaki izafet kastedilir. Nâtık, canlı, gülen, yazıcı, yürüyen gibi birçok tümel kavram, yüklendikleri konuya göre zâtî veya ârizî diye tanımlanır. Örneğin, gülmek insan için ârizî iken, şu gülen kişi diye belirlediğimizde gülmek o kişinin zâtîsî olur. Detaylı bilgi için bk. Nasîrüddîn-i Tûsî, *Esâsü'l-iktibâs*, s. 47.

27 Nasîrüddîn-i Tûsî, *Esâsü'l-iktibâs*, s. 47. Zâtî-arazî konularıyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Özturan, “Müteahhirin Dönemi”, s. 108-12.

28 İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Âyâtî'l-beyyînât*, s. 95-100; Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 34-37.

yazıcı olmak” örneğinde olduğu gibi, insan mahiyeti gereği sürekli yazmak durumunda değildir. Fakat yazma yeteneğinden mahrum da değildir. Bu ve bunun gibi özellikler insan için ayrılabilen arazlardır.²⁹

Lâzımî olan araz, varlık–mahiyet bağlamında ele alındığında, varlığın araz-1 lâzımları ile mahiyetin lâzımî arazlarının birbirinden farklı olduğu görülebilir. Örneğin siyahlığın Habeşli bir insan için olması varlığın lâzımıdır. Siyahlık, Habeşli'nin mahiyeti gereği olmayıp varlığı içindir. Aksi takdirde siyahlık bütün insanların mahiyeti için lâzım olurdu. Dördün çift olması ise mahiyetin lâzımına örnektir. Dört sayısı, her ne zaman değerlendirilirse değerlendirilsin, ondan çift olmasının ayrılması düşünülemez.³⁰

Mahiyetin dışında olan tümel, ister lâzım isterse mufârik olsun ya hassa veya ilinti (araz-1 âm) olur. Gülmenin insana mahsus olması gibi belli bir hakikatin fertlerine mahsus olursa hassa olur.³¹ Yürümek gibi hem insanı hem de başka türün fertlerini kapsayan bir şey ise yani belli bir hakikatin fertlerine mahsus olmayıp daha umumi olursa ilinti olur.³²

Zât-1 mevzû ile unvân-1 mevzû arasında kurulan ilişki, zâtî–arazî konusuyla beraber değerlendirildiğinde, daha anlaşılır hale gelmektedir. Zira unvân-1 mevzûun, zât-1 mevzûun aynı olması, tümel kavramın fertlerine nispetle aynı olan tür anlamına gelmektedir. Unvân-1 mevzûun, zât-1 mevzûun parçası olması ise tümel kavramın fertlerine nispetle mahiyetine dahil olan cins veya fasıl olması anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle unvân-1 mevzûun, zât-1 mevzûun aynı veya parçası olması, tümel kavramın zâtî kısmına girmektedir. Unvân-1 mevzû, zât-1 mevzûun haricinde ise bu tümel kavramın mahiyete dahil olmayan hassa veya ilinti kısmına girer. Nitekim bu konuda mantıkta tümel lafızların arazî olması başlığı altında incelenir.

Zât-1 mevzû ile unvân-1 mevzû arasındaki ilişkinin zâtî–arazî konusuyla olan ilişkisini açıkladıktan sonra bu hususun mantık açısından önemine değinmek gerekir. Mantık açısından ele aldığımızda, Kutbüddin er-Râzî'nin konuya dair açıklamaları büyük önem taşımaktadır. O, olumlu bir önermede bulunan hükmün, zât-1 mevzû veya unvân-1 mevzû üzerine olduğunu açıkladıktan sonra bu önermenin bütününe dikkate alarak hükmü inceler ki bunu da akdül-haml ve akdül-vaz şeklindeki iki bağla sınırlar. Önermenin bu şekilde değerlendirilmesi konunun hem mantık hem de felsefe açısından üzerinde durmayı gerektirir.

29 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbîhât: İşâretler ve Tenbihler*, çev. Ali Durusoy v.dğr. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), s. 6-12.

30 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 39-40.

31 Bingöl, *Tanım Teorisi*, s. 42.

32 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 53; Nasîrüddîn-i Tûsî, *Esâsü'l-iktibâs*, s. 43-56.

Akdü'l-Vaz–Akdü'l-Haml Olması Bakımından Önerme

Olumlu bir önerme; zât-1 mevzû, akdü'l-haml ve akdü'l-vaz olmak üzere üç şekilde değerlendirilir.

1. Zât-1 Mevzûa Göre Önerme: Bir önermede zât-1 mevzû, önceden belirtildiği gibi, türün fertlerine denmektedir. Yani önermede konu tür ya da türe denk fasıl ve hassa gibi bir şey ise, kastedilen şahsî fertler ya da cins veya cinse denk ilinti (araz-1 âm) gibi bir şeydir ki kastedilen türsel fertlerdir. “Bütün insanlar, bütün düşünenler, bütün gülenler şöyledir” denildiğinde hüküm Ali, Ahmet, Hasan ve diğer şahsî fertler hakkındadır. “Bütün canlılar veya bütün yürüyenler şöyledir” denildiğinde hüküm Ali, Ahmet, Hasan, şu beyaz at, şu siyah at gibi canlının şahısları ile insan, at vb. türsel tabiatlar üzerinedir.³³ Olumlu önermede zât-1 mevzûun, zihinde veya hariçte varlığı gerekir. Bu varlık dış varlıkta ister gerçekleşmiş olsun isterse gerçekleşmesi takdir edilsin fark etmez. “Bütün C'ler B'dir” önermesinde hüküm C'nin bütün fertleri üzerinedir. Bu fertler hariçte, zihinde, gerçek ya da mukadder olsun fark etmeksizin hüküm fertlerin hepsini kapsamaktadır.³⁴

2. Akdü'l-Vaza Göre Önerme: Önerme, zât-1 mevzûun dışında akdü'l-vaz ve akdü'l-haml açısından da ele alınır. Akdü'l-vaz, nefsü'l emirde, zât-1 mevzûun unvân-1 mevzû ile vasıflanma imkânına denir.³⁵ Meselâ “İnsan akıllıdır” önermesi ele alınırsa, zât-1 mevzû insanın fertleri olan Ali, Ahmet, Mehmet vb.; unvân-1 mevzû ise “Düşünen canlıdır”. Önermenin yüklemi olan akıllı kavramı, zât-1 mevzûu teşkil eden Ali, Ahmet, Mehmet vb. fertler üzerine hamledilmektedir. Önermedeki yüklem zât-1 mevzû üzerine hamledildiği bu tarz önermelere akdü'l-vaz denir. Bu hususta Fârâbî ile İbn Sînâ arasında önermenin doğruluk değeri açısından mevcut bir ihtilâf vardır. Konunun unvânının, konunun zâtına doğruluğunu Fârâbî “imkân” ile İbn Sînâ ise “bilfiil” sadık olduğu şey olarak ifade etmektedirler.³⁶

33 Bu anlayış, mantığın konu olarak belirlenmesinde belirtilen birinci mâkullere dayanan ikinci mâkuller şeklindeki tanımın önerme kısmına yansımalarıdır. İbn Sînâ, *Kitâbü'l-Şifa: Metafizik*, çev. Ekrem Demirli – Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), I, 9.

34 Kutbüddin er-Râzî, *Levâmiu'l-esrâr*, s. 139-40; *Tahrîr*, s. 68-70.

35 Kutbüddin er-Râzî, *Levâmiu'l-esrâr*, s. 130.

36 Fârâbî'ye göre C ile kastedilen C'nin sadık olması mümkün olan şeydir. İster bilfiil C için sabit olsun isterse C'ye sübutu mümkün olduktan sonra, ondan daima olumsuzlanmış olsun fark etmez. İbn Sînâ'ya göre ise C'nin bilfiil sadık olduğu şeydir. İster bu doğruluk geçmişte, ister şimdide isterse de gelecekte olsun fark etmez. Daima C olamayacak şey, bunun içine girmez. Meselâ “Bütün siyahlar şöyledir” denildiğinde, Fârâbî'ye göre hüküm, siyah olması mümkün bütün insanları hatta siyahlıkla nitelenmeleri mümkün olduğu için Rumlar'ı bile içerir. İbn Sînâ'ya göre ise Rumlar'ı içermez, çünkü onlar herhangi bir vakitte siyahlıkla nitelenmemişlerdir. Kutbüddin er-Râzî, *Levâmiu'l-esrâr*, s. 130; *Tahrîr*, s. 70. Abdünnâfi Efendi bu konuyu, “Sultanın bütün binekleri attır” örneğiyle

3. Akdül-Hamle Göre Önerme: Önermede konunun zât-ı mevzûu, yüklemnin vasfı ile vasıflanırsa bu tarz önermelere akdül-haml denir. Yine insan ele alınırsa “İnsan yazıcıdır” önermesinde zât-ı mevzû yazıcılık ile vasıflanmaktadır.³⁷

Akdül-vaz–akdül-haml bağlamında ele alınan konulardan biri de önermenin doğruluk değeriyle ilgilidir. Önermedeki doğruluk, yüklem ile konu arasında kurulan nispet ve bu nispetin zaruret, imkân, fiil, devam gibi hususlarıyla irtibatlı bir konudur. Mantıkçılar, önermenin doğruluk değerini net bir şekilde belirleyebilmek için önermedeki yüklem ile konu arasındaki bağın keyfiyetini belirleyen zaruret, imkân, fiil, devam gibi kipler üzerinde dururlar. “Bütün insanlar canlıdır (hayvan) bi’z-zarure” önermesinde zaruret, yüklem (hayvan), konuya (insan) sübutu üzerinedir. Fakat buradaki zaruret, zât-ı mevzûun mevcut olma şartının devamı üzerinedir. Bu tarz önermeler, kipli önermelerin basit kısmına girmekte olup “zarure-i mutlaka” adını almaktadır. Eğer zaruret, zât-ı mevzû üzerine değil de unvân-ı mevzû üzerine olursa bu tarz önermelere de “meşrute-i âmme” denir. Örneğin “Bütün yazıcılar yazı yazdığı sürece parmaklarını bi’z-zarure hareket ettirirler” önermesinde zaruret, yine yüklem (insan) konuya sübutu üzerinedir. Meşrute-i âmme kısmına giren kipli önermelerin zarure-i mutlaka tarzı önermelerden farkı, zât-ı mevzûun, unvân-ı mevzûun vasfıyla nitelenmesinden kaynaklanmaktadır. Yani zaruret, unvân-ı mevzû üzerine tahakkuk etmektedir. Kısaca, önermenin yüklemiyle konusu arasındaki zaruret, zât-ı mevzû üzerine olursa zarure-i mutlaka; unvân-ı mevzû üzerine olursa meşrute-i âmme olmaktadır.

İmkân, fiil ve devam gibi önermenin kipini belirten kavramlarla bu kavramlardan meydana getirilen basit ya da bileşik tarzdaki önermeler kipli önermeler kısmında geniş bir şekilde incelenmektedir.³⁸ Dolayısıyla önerme, bu iki bağ (akd) çerçevesinde değerlendirilir.

---

açıklar. Fârâbî'nin anlayışına göre bu önerme yanlış bir önermedir. Çünkü önermenin zât-ı mevzûu olan “sultanın binekleri”, imkân açısından bakıldığında atın dışında eşek, katır, fil vb. diğer canlılar da olabilmektedir. Bu yüzden de bu önerme, yanlış önerme kısmına girer. Ama önermeyi İbn Sînâ'nın anlayışına göre değerlendirirsek, önerme doğru olmaktadır. Çünkü sultanın binekleri, geçmişte ve hüküm verildiği o zamanda gelenek ve örf olarak hep at şeklinde olmuştur. Konunun vasfının, konunun zâtına olan doğruluğu imkân veya fiili olması, kıyasla elde edilen bilginin kesin ve doğru olması için önemlidir. Fârâbî'ye göre yanlış olan önerme İbn Sînâ anlayışına göre doğrudur. Kıyası oluşturan öncüllerin doğru ve yanlışlığı kıyasın neticesini yani meçhul olan bilginin elde edilmesini belirlemektedir. Bk. Abdünnâfi, *Fennü'l-mantık*, II, 19-21.

37 Akdül-vaz kayıtlı bir terkip olarak isimlendirilirken akdül-haml, haberî bir terkip şeklinde isimlendirilir. Bk. Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 69; Abdünnâfi, *Fennü'l-mantık*, II, 21.

38 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 70.

Yeni Bilgi Verme Açısından Akdül-Vaz ve Akdül-Hamlin Durumu

Klasik mantık hakkında yapılan eleştirilerin en önemlilerden biri, tüm-dengelimli akıl yürütme anlayışının yeni bilgi vermediği, öncüllerde bilinen konunun sonuçta tekrar edildiği şeklindedir. Leibniz'den beri felsefenin gündemine giren önermeleri analitik ve sentetik şeklindeki ayrımı da bu eleştirilerin devamı gibi görebiliriz.³⁹ Zira klasik mantığın metodunun analitik tarzda bilgi veren önermelerden ibaret olduğu ileri sürülmektedir. Halbuki Rönesans'la birlikte insanlar, yeni bilgiyi ve ona ulaştıracak olan yöntemi aramaktadır. Bu kıstasla hareket edenlere göre klasik mantık, yeni bilgi vermeyen, metafiziğin sonuç getirmeyen tartışmalarıyla iç içe geçmiş bir yöntemden öte bir şey değildir. Genel olarak ele alındığında, haklı gibi gözükken bu tarz keskin yargılar acaba gerçeği ne kadar yansıtmaktadır? Bu hususta daha fazla soru ve soruna temas etmek mümkündür. Ama işin özünü yansıtmaması hasebiyle mezkûr soruyu gündeme getirerek konuyu değerlendirebiliriz.

Klasik mantığın yeni bilgi verip vermemesi veya analitik-sentetik önerme çeşidinden analitik tarzda bilgiler taşıması, üzerinde tartışılması gereken konulardır. Önerme, akdül-vaz tarzında ise yeni bir bilgi vermediği söylenebilir. Klasik mantık kitapları bu tarz önermeleri "takyidi" diye isimlendirir.⁴⁰ Fakat önerme, akdül-haml ise konu üzerine yapılan yükleme, konunun mahiyetinin dışından olduğu için yeni bilgi vermektedir. Zira akdül-haml önermelerde zât-ı mevzû, yüklem vasfı ile nitelenmektedir. Dolayısıyla yüklem olarak getirilen kavramlar zât-ı mevzûa dair yeni bilgiler anlamına gelmektedir. Eğer yüklemde, zât-ı mevzûa dair yeni bilgi verme olmazsa zaten akdül-haml diye nitelenmez. Örnek olarak zikrettiğimiz "İnsan yazıcıdır" önermesinde yazıcılık, insanın mahiyetinin bir parçası değildir. Onun sayısız lâzımlarından biri olup ona yüklem yapılmaktadır. İnsan için lâzımlarının sayısını sınırlamamız mümkün değildir. Yani insan için yazıcı diyebildiğimiz gibi kimyager, iletişimci, kozmetikçi, modacı, borsacı, bankacı vb. meslekleri insana yüklem yapabiliriz. Modern

39 Analitik önermeler, olgusal içerikten yoksun önermelere yani sadece kavramı açıklayan, kavramın tanımında saklı olan bilgilere denir. Örneğin "Cisim yer kaplar" önermesinde yeni bir bilgi bulunmamaktadır. Çünkü yer kaplama zaten cismin tanımında bulunan bir bilgidir. "Bekâr, evli olmayan kişidir" önermesi de analitik bir yargıdır. Sentetik önermeler, olgusal içeriğe sahip olan, yani hem apriori hem aposteriori bilgileri ifade eden önermelere denir. Bu tarz bilgiler, bilgiyi genişletir ve çoğaltır. Çünkü bu tarz önermelerde kavramın dışına çıkılarak başka kavramlarla irtibat kurulur, sentezler yapılır. "Cisimler ağırdır" önermesi, yeni bir bilgi içermektedir. Çünkü ağır olmak cisim kavramında kapsanmış bir bilgi değildir. Cisim ile ağırlık kavramları birleştirilerek cisme dair yeni bir bilgi elde edilir. Bk. İbrahim Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık* (Bursa: Asa Kitabevi, 1999), s. 139-40.

40 Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîr*, s. 69.

dünyadaki değişim hızına bağlı olarak ortaya çıkan birçok yeni iş kollarını ve meslekleri insan için yüklem yapabilmekteyiz ki çoğu insan ortaya çıkan bu meslekleri ve isimleri tam olarak da bilmemektedir. Fakat insana nispet edilerek ifade edildiğinde bu isimleri insana ârız olan lâzımlardan biri şeklinde kabul etmekte ve ona göre anlamaya çalışmaktayız. Bahsedilen bu isimlerden birini öğrendiğimizde artık o vasfa sahip hangi fert olursa olsun tümel olarak onunla ilgili bilgiye sahip olmaktadır. Böylece meçhul olan bir şey, öğrenilerek diğer fertlere de yüklem olarak yeni bilgi verir hale getirilmektedir. Öyle ki tümel olarak bilinen kavramın hangi bireyleri içerip içermediği yine de meçhuldür. Kurulacak önermeler ve bunlardan tertip edilecek kıyaslarla bu konu bilinir hale gelecektir. Zira mahiyete ait olan lâzımî arazların farklılaşması söz konusu değildir; ama varlığın lâzımî arazları kişiden kişiye, toplumdan topluma, zamandan zamana farklılık arz edebilir. Dolayısıyla yüklemli önermelerin akdül-haml kısmı yeni bilgi içeren tarzda bir önerme özelliği taşımaktadır. Bu, fertlere sahip diğer tümel kavramlar için de geçerlidir.

Sonuç

İslâm mantıkçıları önermeleri, kayıtlı olan akdül-vaz ile haberî olan akdül-haml önermeler diye ikiye ayırır. Önermelerin akdül-vaz veya akdül-haml oldukları, tanımlarında geçen zât-ı mevzû ve unvân-ı mevzû kavramlarıyla belli olur. Önermede konu tümel bir kavram ise o kavram kendi içinde mâna ve o mânanın fertleri şeklinde iki özelliği taşır. Konunun fertleri zât-ı mevzû diye isimlendirilirken konunun mânasına da unvân-ı mevzû denir. Akdül-vaz, önermede tümel olan konunun zât-ı mevzûunun unvân-ı mevzû ile vasıflanma imkânına denir. Önermede tümel olan konunun zât-ı mevzûu, yüklem vasfı ile vasıflanırsa akdül-haml denir. Zât-ı mevzû ile unvân-ı mevzû arasındaki ilişkinin tümel–tikel münasebetine, bunun da varlık–mahiyet irtibatına kadar giden bir arka planı bulunmaktadır. Meşşâî metafiziğe göre varlık ile mahiyet birbirinden ayrı olup varlık, mahiyete ilişen olarak ele alınır. Varlığın iliştigi mahiyet; mutlak mahiyet, muhakkaka mahiyet ve mücerret mahiyet olmak üzere üç şekilde incelenir. Mantığın ilgi alanına giren mücerret mahiyet olup zât-ı mevzû ile unvân-ı mevzû meseleleri de mücerret mahiyete ilişen konulardır.

Akdül-vaz, akdül-haml, zât-ı mevzû, unvân-ı mevzû kavramları ve bunlara kaynaklık teşkil eden Meşşâî metafiziğin mahiyet anlayışı arasındaki teorik bütünlük, aynı zamanda insana yeni bilgiler verme görevini de yerine getirmektedir. Akdül-vaz tarzı önermeler yeni bilgi vermekten ziyade, pekiştiren tarzda bir özelliğe sahip olup mukayyet diye nitelenir. Ama akdül-haml önermeler, konuya dair yeni yüklemelerde bulunarak bilgi alanına dair genişleme sağlar. Bunu yaparken de mantığın konusu olarak belirlenen “Birinci mâkul

anamlara dayanan ikinci mâkul anlamlardır ve mantık onları... kendileriyle bilinenden bilinmeyene ulaşmanın niteliği bakımından inceler⁴¹ tarzındaki yaklaşımın tasdikât bölümüne tutarlı bir şekilde nasıl yansıdığını net olarak ortaya koymaktadır.

Önermedeki Zât – Unvân (Vasıf) Ayrımının Bilgi Açısından Önemi

Meşşâî felsefe geleneği, ilimleri, konu ve gayeleri bakımından birbirinden ayırarak ele alır. Bu açıdan bakıldığında mantık, birinci mâkul anlamlara dayanan ikinci mâkul anlamları, bilinenden bilinmeyene ulaşmanın niteliği bakımından konu olarak inceler. Bu konunun amacı, kurallara riayet edildiği zaman insan düşüncesini hatadan korumaktır. Bu bakış açısı mantığın kısımları olan tasavvur ve tasdikât bölümlerine dikkatli bir şekilde yansıtılmıştır. Bu makale bu bakış açısının tasdikât bölümüne akdül-haml, akdül-vaz, zât-ı mevzû, unvân-ı mevzû bağlamında yansımaları ele almaktadır. Zât-ı mevzû ile unvân-ı mevzû ifadeleri mantığın tasdikât konusuyla ilgili kavramlar, akdül-haml ve akdül-vaz konuları daha çok mantığın gayesiyle ilişkilidir. Zira bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmada amaç, yanlış düşmeden bilgi alanının genişlemesidir. Zikredilen kavramlar, Meşşâî geleneğin varlık-mahiyet konularıyla irtibatlandırıldığında, mâna olarak anlaşılır hale gelirken aynı zamanda felsefi düşünce açısından yeni anlamlar da kazanmaktadır. Buna göre akdül-vaz tarzı önermeyi analitik; akdül-haml tarzı önermeyi de sentetik önerme olarak değerlendirme imkânı ortaya çıkmaktadır. Makale, Meşşâî geleneğin önerme anlayışının dayandığı temel kavramlar olan zât-ı mevzû, unvân-ı mevzû, akdül-vaz ve akdül-hamlı açıklamaya çalışırken aynı zamanda bu kavramlardan hareketle analitik ve sentetik ayrımının da bu anlayışa göre yorumlanabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Zât-ı mevzû, unvân-ı mevzû, akdül-haml, akdül-vaz, zâtî-arazî, varlık-mahiyet.

---

41 İbn Sinâ, *Şifa: Metafizik*, I, 9.